

УДК 070(477).792:355.415."1915-1918"

Є. Мозохіна, студ.
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ

ОСВІТНІ КУРСИ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ У ТАБОРІ ФРАЙШТАДТ (АВСТРО-УГОРЩИНА) 1914-1918 РР.

У статті розглянуто особливості діяльності освітніх курсів у таборі полонених українців Фрайштадт під час Першої світової війни. Аналізуються форми і методи просвітницької роботи Просвітнього відділу СВУ в згаданому таборі.

Ключові слова: Просвітній відділ СВУ, школа, "читальний" барак, гурток, професійні спілки, курси кооперації.

Дана проблема ще не була об'єктом спеціального комплексного історичного дослідження. Вивчалися лише окремі аспекти просвітницької руху в українському таборі Фрайштадт. Так, зокрема, І.Срібняк у своїй монографії дослідив історію функціонування таборів військовополонених українців часів Першої світової війни, національно-освідомлюючи роботу просвітніх відділів Союзу визволення України (СВУ), організаційні засади створення таборових організацій, результативність творчої роботи полонених та ін. Вчений наголосив на провідній ролі Просвітніх відділів СВУ в організації національно-просвітньої роботи в таборах і на окупованих землях, навів деякі факти з історії діяльності просвітніх осередків у таборі Фрайштадт [3, с. 218-222].

Дослідниця української таборової преси Н. Сидоренко у низці своїх праць подала великий фактичний матеріал про видавничу діяльність СВУ та розгортання культурно-освітньої роботи просвітніх відділів СВУ в таборах полонених українців, у т.ч. й у Фрайштадті. Найбільший внесок у наукову розробку даної проблеми було зроблено Л.Кривошеєвою, яка у рамках своєї дисертації дослідила особливості національно-просвітницької роботи в середовищі полонених українців в Австро-Угорщині [2, с. 41]. Підсумовуючи історіографічний огляд, доводиться констатувати, що питання національно-просвітньої діяльності СВУ в таборах військовополонених українців ще чекає на свого дослідника.

У жовтні 1914 р. СВУ розпочинає підготовчі заходи для українізації табору полонених зі складу царської армії у Фрайштадті. Прибувши до табору, М.Гаврилко здійснив перепис полонених українців, а також встановив контакти з представниками інших національностей та етнічних груп, які прихильно ставилися до українського питання [5, с.41]. За місяць він знову з'являється в таборі, маючи своїм завданням "з'єднати у таборі прихильників Союзу, щоби можна було на кім оперти ширшу політичну і просвітню діяльність Союзу серед полонених" [6].

До складу "Відділу Союзу Визволення України" увійшов нечисельний гурток свідомих українців (близько 20 чол.) Але пізніше саме до "певних" членів гуртка увійшло 8 чоловіків, які були готові зі зброєю в руках відстоювати самостійність та незалежність України. До безперечних здобутків М.Гаврилка і членів українського гуртка слід віднести заснування в одному з бараків бібліотеки з українською літературою. Її книжковий фонд вже у грудні 1914 р. становив понад 500 книжок в українському відділі та 100 книжок у російському [5]. З часом кількість книжок значно збільшилась.

Але з огляду на обставини процес просвітництва у таборі полонених Фрайштадт гальмувався. Однією з найважливіших причин було існування т.зв. "чорної книги", до якої підпрапорщики вносили прізвища всіх осіб, хто так чи інакше симпатизував українській справі, щоб після повернення з полону передати цей список царському уряду. Також не слід забувати про діяльність "чорної сотні", яка в різний спосіб залякувала полонених українців.

Першим кроком СВУ у просвітницькій діяльності були так звані "читання". В.Сімовичу вдалося переконати комендатуру табору в доцільності збільшення часу перебування у таборі для співробітників СВУ з трьох до семи годин, що дало змогу організувати проведення у другій половині грудня вечірніх "загальнодоступних" читань. Майже всі полонені були зацікавлені цими читаннями. Загалом вони цікавились творчістю українських письменників та поетів. В. Сімовичу вдалося продемонструвати все багатство української мови та літератури. Пізніше, полонені звикли вести бесіди і на політичні теми.

У таборі Фрайштадт соціальний гурток організували члени Просвітнього відділу СВУ В.Сімович і О.Безпалко в кінці березня 1915 р. На його засіданнях викладались загальнодоступні лекції популярного й наукового змісту, здебільшого на соціальні теми. Серед активних членів гуртка були інтелігенти, селяни та робітники. Лекції відвідували всі зацікавлені таборяни [4, с. 97]. З 23 липня 1915 р. заняття в соціальному гуртку починають відбуватись тричі на тиждень. Доповідачі від Просвітнього відділу СВУ О.Безпалко, Р.Домбчевський, В. Пачовський, М.Чайковський регулярно підносили у своїх викладах злободенні соціально-політичні питання, а саме: самоуправління, свобода слова усного й друкованого, справа церкви, школи, мілітаризму, виборчі права, цензура у всіх її проявах, закони про діяльність видавництв і товариств, професійних спілок тощо.

Зокрема, темами виступів члена Просвітнього відділу В.Левицького були: "Про австрійську Україну", "Огляд австрійської конституції" та "Політична організація австрійських українців", "Про державний устрій", в яких розглядалися основні поняття політичного права, такі як абсолютизм, конституція, монархія, республіка, централізм, автономія й федералізм. На виступи збиралося пересічно 80–100 осіб. Слухачів цікавили лекції, після яких розгорталися дискусії на політичні теми.

20 серпня 1915 р. "Соціальний кружок" реорганізувався в соціально-політичну секцію Суспільно-просвітнього гуртка, взявши на себе відповідальність за національно-просвітню роботу в таборі. У листопаді 1915 р. Просвітній відділ СВУ вирішив улаштувати публічні дискусії, метою яких стало формування в полонених навичок публічних виступів. Таких дискусійних вечорів відбулося 18. Таборяни активно (до 500–600 осіб) відвідували ці вечори та брали жваву участь у диспутах. Організатори дискусійних вечорів О. Охримович і Я. Остапчук у своїх звітах зазначають, що майже всі полонені виступали впевнено й досить гарною українською мовою [4, с. 146].

Діяльність таборового Просвітнього відділу розгорталася за трьома напрямками: 1) просвіта взагалі, тобто вивчення окремих предметів в організованих школах, курсах і окремих викладів; 2) національно-політичне виховання; 3) практична наука організації громадського життя, тобто управління українськими гро-

мадами. Ці три напрями були тісно пов'язані між собою й взаємно доповнювали себе.

Працю піонерів національного виховання полонених українців розширив митець-маляр М.Голубець. У великому "читальному" бараці він розпочав виклади з історії України. Він провів одномісячний курс малювання, який відвідувало 40 чол. Також багато зусиль доклав митець для розмалювання іконостасу в табірній церкві св. Покрови [1, с. 9-10].

Навесні 1915 р., після проведення В.Сімовичем курсів української граматики для полонених, які вже мали початкову освіту, до табору прибули о. К.Даниленко, д-р О.Охримович, д-р М.Чайковський, о. О.Гнідий, д-р М.Левицький та ін. [5, с. 45]. Кожен із них як член "Просвітнього відділу СВУ" мав своє окреме завдання. Щотижнево проводилися загальні збори, на яких обговорювалися напрями розвитку просвітницької діяльності.

20 серпня 1915 р. офіційно оформився "Суспільно-Просвітній Гурток" (фактично діяв з травня 1915 р.) з числа полонених, члени якого за вказівками табірної Просвітньої відділу провадили роботу в Фрайштадті на підставі спеціально розроблених правил. Його членами були засновані окремі секції гуртка: просвітня, видавнича, драматична, співочо-музична, соціально-політична, етнографічна, фотографічна, спортивно-рахункова і кооперативна. Секції щомісячно звітували про свою діяльність управі "Суспільно-Просвітнього Гуртка" (СПГ), до якої входили Я.Орищенко (голова), Ф.Шевченко (секретар), Д.Щербина, І.Лазько, Степанович, О.Лошаченко, К. Голубородський, І.Десятовський, Ю.Мочульський [7].

Також було розпочато виклади з цілої низки різних курсів, систематично відбувалися театральні вистави, концерти, доповіді на різні теми. У таборі почали регулярно скликатися віча (загальні збори всіх полонених), де обговорювалися останні політичні й військові події, питання, пов'язані з побутом і життям у таборі.

Під час занять з полоненими співробітниками СВУ і табірний актив стали все частіше підносити та обговорювати різні політичні проблеми, поступово втягуючи до цього й широкий загаль таборян. Особливо ефективними в цьому відношенні були "масові читання", які щоденно влаштовувалися у спеціальному бараці. Вони відбувалися в двох формах: читання української літератури (вибрані вірші чи оповідання) або проведення популярних лекцій. В останньому випадку пропонувалися такі теми, як українська і загальна історія, становище українців у Росії та Австрії, політичні системи держав світу, географія і природознавство, соціальні проблеми, огляди військового і політичного становища країн світу тощо. В залежності від теми і ситуації в таборі ці заходи СВУ збирали від 300 до трьох тисяч чоловік [6].

З огляду на те, що у таборі перебувала досить значна кількість неписьменних, Просвітній відділ СВУ продовжував приділяти велику увагу й роботі курсів для неграмотних. Читати й писати полонених щоденно вчили їх товариші з числа народних вчителів, і загалом такий курс збирав по 70-100 слухачів. Ті ж полонені (особливо з числа табірної активу), хто вже мав певний освітній ценз, виявляли велике зацікавлення до вивчення німецької мови, що пояснювалося їх бажанням полегшити собі безпосередній контакт зі службовцями табірної комендатури. Ці курси збирали до 100 учасників, а їх робота завжди зустрічала повне розуміння з боку австрійської військової влади. Для цієї ж групи полонених були організовані курси української

мови та історії літератури, що відбувалися тричі на тиждень у присутності пересічно 100 чол.

Щоденні курси "соціальних" наук, що включали в себе виклади з історії культури, соціології, політекономії, державного права, націології та історії України, також призначалися для більш освіченої частини полонених, збираючи від 100 до 300 осіб [5, с. 49]. Курси кооперації працювали двічі на тиждень при 100-160 учасниках, причому з огляду на досить високий ступінь розвитку кооперативного руху в Україні та активну участь у ньому широких верст селянства, вони користувалися "спеціальною увагою полонених".

Метою даних курсів було ознайомлення "полонених з розвитком і станом кооперативного руху в різних краях Європи, а спеціально в Австрії і Німеччині" та підготовка кадрів з числа полонених до заснування кооперативу в таборі. Спеціальний характер мав курс математики (30 слухачів), де полонених вчили основам алгебри й геометрії; та курс "рисунка", де учні опановували ази портретистики та орнаменталістики. Силами самих полонених проводились т.зв. "господарські курси", де теоретичної частини яких були включені виклади з усіх галузей господарства, а до практичної – із садівництва і лісництва [6, с. 49].

Отже, підводячи підсумки здобуткам СВУ в Фрайштадті у 1915 р. слід відзначити, що його співробітникам вдалося подолати негативне ставлення полонених до української національної ідеї. Завдяки діяльності СВУ полонені українці у таборі Фрайштадт почали поважати свою культуру, мову, національні традиції. Члени СВУ справляли величезний вплив на усвідомлення полоненими власної національної ідентичності, їх зусиллями були організовані курси, школи для неписьменних, культурні осередки, просвітні товариства. Завдяки діяльності Союзу Визволення України в таборі Фрайштадт у свідомості полонених українців відбулися кардинальні зміни, які уможливили появу в середовищі справжніх патріотів, готових зі зброєю в руках виступити на захист своєї Батьківщини.

Список використаних джерел

1. Голубець М. Усвідомлення полонених у таборі Фрайштадт творами українських письменників // Союз Визволення України у Відні (1914-1918). – Нью-Йорк, 1979. – С.9-10.
2. Кривошеєва Л. Національно-просвітня діяльність Союзу визволення України в таборах військовополонених українців (1914-1918 рр.). Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – історія України / Кривошеєва Л.М. – Запоріжжя, 2009. – 234 с.
3. Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження : у 3 ч. / Н.М. Сидоренко. – К. : Дослідницький центр української преси, 2000. – Ч. 1 : Українська таборова періодика в першій світовій війні. – 204 с.; Сидоренко О. Культурно-освітня й національно-освідомлююча діяльність Союзу визволення України / Сидоренко О., Сидоренко Н. // Четвертий міжнародний конгрес українців. – Одеса ; К. ; Львів, 1999. – Історія. Ч. 2. – С. 218-222.
4. Союз визволення України, 1914-1918 – Відень : [спогади]. – Нью-Йорк : Червона калина, 1979. – 197 с.
5. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині, 1914-1920 рр. / І.В. Срібняк. – К.: Київський держ. лінгвістичний ун-т, 1999. – 296 с.
6. Там само.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф.4404, оп.1, спр.6, арк.2, 6.
8. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.55, арк.19.

Надійшла до редколегії 14.11.14

Е. Мозохина, студ.
Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ КУРСЫ УКРАИНСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В ЛАГЕРЕ ФРАЙШТАДТ (АВСТРО-ВЕНГРИЯ) 1914-1918 гг.

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты деятельности образовательных курсов в украинском лагере военнопленных Фрайштадт во время Первой мировой войны. Также анализируются формы и методы образовательной работы Просветительского отдела СОУ в этом же лагере.

Ключевые слова: Просветительский отдел Союза Освобождения Украины, школа, барак для чтения, кружок, проф. союзы, курсы кооперации.

E. Mozokhina, student
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

THE EDUCATION COURSES FOR UKRAINIAN HOSTAGES IN CAMPS FREISTADT (AUSTRIA-HUNGARY) 1914-1918

In the article there have been studied the peculiarities of educational courses activities in the camp Freistadt for Ukrainian prisoners during World War I. The forms and methods of educational work of an educational department of Ukrainian Liberation Union in the camp have been analyzed.

Keywords: educational department of Ukrainian Liberation Union, school, reading barracks, study group, trade unions, courses of cooperation.

УДК (41+430) "192/199"

Н. Папенко, канд. іст. наук, доц.,
Є. Папенко, магістр історії

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

БРИТАНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ В 30-ті рр. ХХ ст.: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядається питання співробітництва Англії та Німеччини. Визначені рівні, форми та механізми співпраці, проаналізований політичний курс обох країн, розкриті чинники відносин.

Ключові слова: європейська безпека, конфронтація, договір, меморандум, міжнародний контроль, плебісцит, ініціатива, озброєння.

Упродовж 30-х років ХХ ст. відносини між Великою Британією та Німеччиною мали доволі невизначний характер. Після виходу Німеччини з Ліги Націй 19 жовтня 1933 р. європейська дипломатія переживала значну політичну кризу. Ініціативи Великої Британії та Франції щодо перегляду Версальського мирного договору були Німеччиною відкинуті. Німецький уряд, окрилений економічними успіхами 30-х рр., почав активно відстоювати свої права на міжнародній арені. На той час Велика Британія переживала спад економічного виробництва, який найбільше був вираженим у металургійній, машинобудівній та текстильній галузях. Лише за підсумками рівня промислової продукції 1936 р. Британія вийшла на рівень 1929 р. [12, с. 3-4]. Економічна нестабільність виробництва змушувала промислові кола Британії розширювати торговельні відносини та сфери інвестицій з Німеччиною. Натомість остання, використовуючи кризові явища в економічному розвитку Англії, намагалася тиснути на Францію як головного суперника британців. 24 листопада 1933 р. рейхсканцлер Німеччини А.Гітлер, разом з міністром закордонних справ бароном Константином фон Нейратом, ознайомив посла Франції у Берліні Андре Франсуа – Понсе з меморандумом, який містив німецький план перегляду Версальського договору. Німеччина підтверджувала свою вірність Локарнському пакту (1925 р.) та Женевській конвенції (1928 р.). Крім того, вона мала право формувати озброєну трьохсоттисячну армію, засновану на короткочасній службі. Німеччина погоджувалася на міжнародний контроль щодо своєї країни, проте вимагала анексії Саарської області без плебісциту [2, с. 4]. На німецький меморандум французький уряд відповів заявою, в якій пропонувалося запросити представників Німеччини до Женеві на конференцію з питань роззброювання. І лише після виконання цієї умови Франція погоджувалася на перетворення армій обох країн в одностороннє ополчення з коротким терміном служби. Чисельність військ повинна була бути однаковою, а види озброєння поступово уніфіко-

увалися. Німецький уряд не примусив французів довго чекати і 19 січня відповів нотою, в якій відмовлявся від вступу до Ліги Націй та не погоджувався на кількісну рівність збройних сил, наполягаючи на виконанні рішень від 18 грудня 1933 р. Окрім того, в ноті зазначалося, що німецька армія має складатися з 300 тис. чол., артилерія калібру – 155 мм, танки – 6 тис., авіація – третина французьких військово-повітряних сил та її союзників. На німецьку заяву уряд Франції відповів нотою від 14 лютого 1934 р., в якій повністю відкидав німецькі пропозиції та висловлював обурення фактом укладання пакту про ненапад між Німеччиною та Польщею (26 січня 1934 р.), яка на той час була союзником Франції [6, с. 472]. Щоб запобігти цим непорозумінням, британський уряд спробував виступити посередником, запропонувавши обох країнам досягти паритету чисельності збройних сил: 200 тис. чол. за планом Макдональда та 300 тис. – німецьким. Проте французький уряд відповів відмовою Німеччині на легалізацію переозброєння.

Пакт про ненапад Німеччини з Польщею став першим кроком до створення "синдикату" невдоволених держав, метою яких була ревізія післявоєнних мирних угод. Німеччина прагнула приєднати Австрію, що було обумовлено з Англією ще в 1930 р. На той час на території Австрійської республіки існували фашистські організації, метою яких був "аншлюс" з Німеччиною. На захист австрійської республіки 17 лютого 1934 р. була прийнята декларація трьох держав (Англія, Франція, Італія), яка примусила Німеччину тимчасово відійти від ідеї "аншлюсу". Незважаючи на те, що після виходу Німеччини з Ліги Націй робота конференції з питань роззброєння фактично завмерла, 29 березня 1934 р. Німеччина опублікувала військовий бюджет на 1934/1935 рр., який передбачав збільшення витрат на військово-повітряний флот, свого часу заборонений рішенням Версальського мирного договору. 17 квітня 1934 р. уряд Франції направив уряду Англії ноту, в якій заявляв про необхідність поновити питання безпеки